

- Европы. – 1876. – № 6.
5. Кам'янець-Подільський міський державний архів (далі К.–ПМДА). – Ф. 315. – Оп. 1. – Спр. 4867.
 6. К.–ПМДА. – Ф. 315. – Оп. 1. – Спр. 4760.
 7. Веселовский Б. История земства за 40 лет. – С.Пб., 1909. – Т. 1.
 8. Доклад председателя одесского уездного училищного совета о состоянии начальных народных училищ. – Одесса, 1874.
 9. Свод сведений о начальном образовании в Херсонской губернии за 1885–86 гг. – Херсон, 1889.
 10. ДАХО. – Ф. 635. – Оп. 1. – Спр. 2.; Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 68.
 11. Отчет попечителя Киевского учебного округа С.П. Голубцова о народных училищах за 1886 год. – Киев, 1887.
 12. Извлечение из всеподданнейшего отчета министра народного просвещения за 1897 год. – С.Пб., 1900.
 13. ДАХО. – Ф. 760. – Оп. 1. – Спр. 2.
 14. Невзицкий А.А. Исследование гигиенической обстановки народных школ Кременчугского уезда. – Полтава, 1899.
 15. Очерк состояния народного образования в Полтавской губернии. – Полтава, 1897.
 16. Левицкий В.А. Санитарное состояние сельских школ Подольского земства. – М., 1904.
 17. Абрамов Я.В. Что сделало земство и что оно делает. – С.Пб., 1889.
 18. Чарнолуцкий В. Земство и народное образование. – С.Пб., 1910. – Ч. 1.
 19. Указания к рациональному устройству зданий для сельских школ. – С.Пб., 1882.
 20. Протоколы заседаний комиссии по вопросу об улучшении системы класной мебели. – Одесса, 1893.
 21. Статистический обзор деятельности Харьковского губернского земства 1865–1889. – Харьков, 1890. – Кн. 1.
 22. Систематический свод постановлений Херсонского губернского земского собрания 1865–1888 гг. – Одесса, 1888. – Т. 1.
 23. Краткий обзор народного образования в Херсонской губернии за 1907, 1908, 1909 годы. – Херсон, 1910.
 24. Державний архів Полтавської області. – Ф. 694. – Оп. 1. – Спр. 123.
 25. Однодневная перепись начальных школ в Империи. – Пг., 1914. – Вып. IV; Вып. V.
 26. Начальное народное образование в Харьковской губернии за 1909 год. – Харьков, 1912.
 27. Андреев Н. Начальные школы Киевского учебного округа // Русская школа. – 1914. – № 4.
 28. Сборник постановлений по народному образованию уездных земских собраний Полтавской губернии за 1905 год. – Полтава, 1907.
 29. Русов О. Выдачки 8-ми украинских губерний на початкову народню освіту // Світло. – 1914. – Кн. 7–8.

С.О. Шамара

МІСЦЕ СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ТРАДИЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Історія української інтелігенції становить значне тематичне поле для вітчизняних учених-супільствознавців. Особливої уваги заслуговує її структурна складова – сільська інтелігенція – на різних історичних етапах. Нині з'явилося вже чимало досліджень (у тому числі дисертаційних), присвячених окремим питанням порушеної проблеми. Однак залишаються не з'ясованими багато сюжетів

професійної, соціокультурної, економічної та політичної діяльності сільської інтелігенції в цілому, ставлення до неї українського селянства, її самооцінка, участь у національному русі тощо. Поряд із ними на окрему увагу заслуговує питання стосунків сільської інтелігенції з українським селянством в умовах ринкових трансформацій та політизації суспільного життя другої половини ХІХ – початку ХХ ст. При чому, на наш погляд, за достатньо самостійний просторовий терен для дослідження місця сільської інтелігенції в українському традиційному суспільстві (представленого насамперед хліборобською верствою села) може слугувати тогочасна Наддніпрянина.

Окремого дослідження стосунків сільської інтелігенції з українським селянством окресленого періоду в сучасній історичній науці немає. Однак існує ряд робіт дослідників, у яких разом із основною проблемою висвітлюються і деякі сюжети, що стосуються нашої теми. Серед них праці І. Лисяка-Рудницького [1], Б. Кравченка [2], Г. Касьянова [3], І. Фаренія [4–6], Ю. Присяжнюка [7–11], О. Драч [12–13] інших учених.

Варто погодитися з І. Фаренієм у тому, що соціальні та морально-психологічні характеристики інтелігенції, задіяної в кооперації (а це значною мірою сільська інтелігенція), становлять маловідому проблему. Дослідник, безумовно, правий, коли стверджує, що „з'ясування деталей діяльності видатних кооператорів не може дати загальне уявлення про основну масу інтелігентів, що пов'язали своє життя з кооперативним рухом” [4, 40]. Від себе зазначимо: в ситуації з сільською інтелігенцією в цілому коло номінальних об'єктів дослідження буде значно ширшим навіть за весь загаль інтелігентів від української кооперації.

Отже, метою статті є спроба визначити місце сільської інтелігенції Наддніпрянини в українському традиційному суспільстві другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (до 1917 р.), з'ясувати здатність цієї верстви адекватно реагувати на модернізаційні виклики, що несла з собою ця епоха. Об'єктом вивчення є сільська інтелігенція зазначеного періоду, а предметом – її місце в традиційному суспільстві.

Принагідно зазначимо, що загальний портрет сільської інтелігенції – лише умовна єдність. Не викликає сумніву соціально-професійна диференціація серед сільської інтелігенції, її поділ на різні спеціальності та посадова стратифікація (до неї входять учителі, агрономи, лікарі, священники, кооператори, юристи, місцеві урядовці, земські діячі, меценати-благодійники, музейні працівники, бібліотекарі, митці-різничинці, редактори й кореспонденти сільських газет та інші люди розумової праці на селі).

Напередодні реформ 1860–1870-х рр. чисельність інтелігенції на селі була незначною. Основну її масу становили урядовці, священники і вчителі. Реформи ж дещо змінили соціальну структуру села, у зв'язку з чим чисельність сільської інтелігенції неупинно збільшувалась. І хоча деякі її групи залишалися малочисельними навіть на початку ХХ ст., у цілому слід відзначити, що до 1917 р. у структурі інтелігенції українського наддніпрянського села вже були достатньо помітними кардинальні зміни у напрямі її зростання як кількісно, так і якісно. Стосовно загальної

чисельності сільської інтелігенції Наддніпрянщини у другій половині XIX – на початку XX ст., деякі відомості подають дослідники. Зокрема, Б. Кравченко стверджує, що у 1897 р. три чверті українців, які мали професії, пов'язані з розумовою працею, проживали в сільських районах [2, 58], а це близько 100 тис. осіб. Г. Касьянов, аналізуючи той же перепис населення від 1897 р., вважає, що на селі фактично мешкало 42 % всієї інтелігенції Наддніпрянщини [3, 32], тобто не більше 55 тис. осіб. Якщо ж зважити, що Б. Кравченко вів мову про питомо український склад сільської інтелігенції Наддніпрянської України (у зв'язку з чим для повної картини у його випадку необхідно взяти також до уваги інонаціональних інтелігентів сільської місцевості), то загальна кількість цієї верстви, подана ним, є завищеною. Г. Касьянов не бере в обрахунок сільське духовенство, яке, на наш погляд, належить до інтелігенції, тож його дані є, навпаки, дещо заниженими. Очевидним є, принаймні, одне: загальна кількість сільської інтелігенції Наддніпрянської України наприкінці XIX ст. коливалася від 55 до 100 тис. осіб.

Упродовж наступних двадцяти років простежується інтенсивне збільшення чисельності сільської інтелігенції. За даними, які наводить Г. Турченко, напередодні 1917 р. в українському селі проживало 411,2 тис. інтелігентів і службовців (поміщики і дрібні підприємці („куркулі”) класифікуються нею окремо – відповідно 274,9 та 4035,1 тис. осіб), що становило 1,6 % мешканців української сільської місцевості [14, 83]. На початку 1920-х рр. С. Рудницький наголошував на тому, що „інтелігентного людського матеріалу, придатного для державного будівництва й культурної роботи, рахують наддніпрянці в себе на 1 мільон...” [15, 382]. Якщо взяти за орієнтир те, що порівняно з 1897 р. частка сільської інтелігенції в загальній її структурі до 1917 р., безумовно, зросла (вона вже перевищувала ті 42 %, про які казав Г. Касьянов стосовно 1897 р.), а в період 1917–1920 рр. внаслідок освітньої політики національних урядів можливості формування кадрів української інтелігенції суттєво розширилися, то, умовно кажучи, 500 тис. осіб (беручи до уваги твердження С. Рудницького і Г. Турченко) – цілком реальна статистика сільської інтелігенції Наддніпрянщини станом на початок 1920-х рр.

Джерела формування інтелігенції українського села були різними. У XIX ст. вона формувалася, за слушним спостереженням І. Лисяка-Рудницького, „з деклясованих нащадків інших суспільних верств” [1, 363]. Принагідно зазначимо, що не варто перебільшувати ролі селянства в цьому процесі, адже, принаймні до кінця XIX ст., ті можливості, які надав їм ряд „великих” реформ 1860–1870-х рр., не були ними використані для здобуття освіти (необхідної умови формування інтелігенції) тією мірою, якою, можливо, декому з них хотілося б. Доречною є думка Ю. Присяжнюка, який вважає, що „пересічний український хлібороб зустрів „епоху капіталізму”, зберігши в своїй психології усталений упродовж століть стереотип – пріоритетність фізичної праці людини над її інтелектом та над здатністю економічно ефективно мислити” [8, 9]. На початку XX ст., особливо після революційних подій 1905–1907 рр., можливості для „вибиття селян у люди”, здобуття ними освіти та посад, здавалося б, зросли, проте, загальна картина залучення селян до формування сільської

інтелігенції зокрема і всієї інтелігенції в цілому, порівняно з XIX ст., практично не зазнала змін. В основному кадри сільської інтелігенції формувалися за рахунок декласованого і збіднілого дворянства та інших різночинських кіл. Окрім того, варто враховувати, на наш погляд, ще й ту обставину, що на рубежі XIX-XX ст. інтелігенція, яка жила і працювала на селі, вже досить плідно сама себе відтворювала (яскравий приклад – доньки сільських священників, які з отриманням певного освітнього цензу практично всі працювали в місцевих початкових школах).

Дослідженню стосунків сільської інтелігенції з українським селянством чималу увагу приділяє Ю. Присяжнюк. Вказуючи на один зі стереотипів українського селянина, який полягав у „пріоритетності фізичної роботи над здатністю творчо, економічно доцільно мислити, над інтелектуальною працею в життєзабезпечуючому циклі людини”, він цілком справедливо бачить у цьому основну причину „зневажливого ставлення селян до „панів”, до яких вони часто відносили не тільки поміщиків, а й підприємців, комерсантів, чиновників, представників інтелігенції; життя ж у містах, зазвичай, взагалі уявлялося мешканцями українського села як суцільна бездіяльність, „галабурда та розпушта” [10, 43]. Стосовно взаємин селян із духовенством, які деякі дослідники надто ідеалізують, Ю. Присяжнюк підкреслює, що „з часів сумно пам'ятної Руїни духовенство та селянство поволі втрачали колишню соціальну та ідейну монолітність” [11, 126]. І справді, часом непорозуміння, які виникали між селянами і сільськими священниками під дією різних обставин, призводили до побиття першими других, зведення на сільський клір наклепів, пограбування і розорення духовенства. Необхідно відзначити, що часто на таке ставлення з боку українських селян міг очікувати взагалі будь-який місцевий інтелігент, особливо новоспечений, адже на селі „нуворишів” не любили і зустрічали з підозрою.

Умови традиційного суспільства, збережені насамперед ментальністю українського селянства, та ринкової трансформації другої половини XIX – початку XX ст. поставили наддніпрянську сільську інтелігенцію в двозначне становище. З одного боку, вона була змушена жити і працювати в середовищі, яке з великими труднощами і дуже повільно пристосовувалося до викликів модерної доби, а з іншого – задовольняти свої меркантильні потреби, прагнення за ринкових умов жити краще. Прикладом останніх рис інтелігентської верстви можуть бути такі слова з революційної відозви чернігівської групи есерів „До інтелігенції”: „Інтелігенції треба до них [селян, робітників] приєднатися, хоча б тому, що їй політична свобода принесе більше, ніж пролетаріату й соромно купувати власне благо кров'ю трударів” [16, 8 зв.]. Єдине, що об'єднувало і українських селян, і сільських інтелігентів уже на початку XX ст. – це їхнє різне за походженням, однак, спільне за напрямом опозиціонування себе правлячому режимові.

Саме тоді своєрідною відповіддю всієї української інтелігенції на модернізацію суспільства стало поширення в її середовищі політичної ідеології різних течій. Зміна влади видавалася їй найкращим шляхом вирішення багатьох проблем, головними серед яких було встановлення демократичного ладу та надання українцям автономії або ж і здобуття ними

незалежності. Поліпшення політичного клімату, безумовно, сприяло б створенню адекватної йому соціокультурної та економічної атмосфери. Ідеї революційного руху вироблялися насамперед інтелектуалами міста. Сільська ж інтелігенція, за слушним спостереженням Б. Кравченка, подібно до інших націй Східної Європи, „непевна і спантелічена пристала до того руху лише тоді, коли він набув певного престижу”. Тим не менше, справедливим є й інше його зауваження: „Майбутні активісти з інтелігенції формувалися в містах, але не з міських мешканців” [2, 59]. У такому разі цілком очевидно, що сільська інтелігенція Наддніпрянської України стала одним із найактивніших агітаторів революційного руху.

Принагідно зазначимо, що „модерна ідеологія” сільської інтелігенції не завжди адекватно сприймалася у традиційному середовищі. С. Єфремов у „Раді” з цього приводу писав: „Добре відомо, що на першому слуханні або читанні української книжки наш селянин часто дивився на це, як на панську вигадку і навіть як на спробу з нього насміятися” [2, 49]. Особливо це стосувалося політичної агітації.

Наголошуючи на ролі українського селянина у збереженні власної етнічності, Ю. Присяжнюк, разом із тим, відзначає, що „суб’єктивно він був неспроможний осмислити й реалізувати національно-державну справу” [9, 80]. Однак така характеристика сприйняття селянами політичних вимог буде справедливою лише стосовно більшості дореволюційного селянства. Натомість його активна меншість, організована до 1917 р. сільською інтелігенцією у кооперативи, просвіти і навіть регіональні осередки перших національних партій вже становила цілком реальну силу для власного державотворення. Пізніше М. Грушевський, оповідаючи у своїх спогадах про засідання 14 березня 1917 р. у Києві кооперативного з’їзду, на наш погляд, абсолютно справедливо наголошував на надзвичайній ролі цього зібрання. Порівнюючи його з „українським мікрокосмом” Центральної Ради, вчений дав йому характеристику „показного”, „величкої маніфестації”. Саме на цьому з’їзді вперше широко обговорювалися питання державного будівництва та українізації [17, 136-137].

Безумовно, селянство по-різному реагувало на політичні заклики сільської інтелігенції. Як свідчать документи, іноді вони видавали „революційну інтелігенцію” владі [18, 72-73]. Утім періодично їхні інтереси збігалися. Принагідно зазначимо, що у цій площині результати „ходіння інтелігенції в народ” у 1850–1870-х рр. були малопродуктивними, однак у 1902–1903 та 1905–1907 рр. ідейна спільність сільської інтелігенції та українського селянства виявилася уже цілком реально. Із поразкою Першої російської революції одна частина селянства розчарувалася у співпраці з різночинцями, а інша – продовжувала довіряти їм свої інтереси і провід.

У зв’язку з невизначеністю селянства ставлення до нього інтелігенції теж було специфічним і неоднозначним. Як слушно підмітив Б. Кравченко: „У десятиліття, що передувало революції [1917 р.], частина інтелігенції звернулася до селянства, решта не переставала шукати суспільного ґрунту, що був би більшим за власне неї, але в дійсності так ніколи його й не знайшла” [2, 62]. Попри труднощі, які постали

перед сільською інтелігенцією після поразки революції 1905–1907 рр., вона не припинила своєї політичної діяльності.

До революційних подій 1917 р. більшість сільських інтелігентів підходила із власним переконанням у необхідності зміни політичного ладу, модернізації суспільства і його справедливої націоналізації. Тому не дивно, що типовими на початку Української революції були заяви на зразок тієї, що подав до освітнього відомства сільський вчитель Федір Лисенко: „В часи, коли на рідній вільній Україні будується нове життя, відроджується рідна мова і проводиться націоналізація школи, кожний громадянин повинен допомагати цьому руху. На підставі чого прохаю Золотоношську Повітову Земську Управу призначити мене на шкільну посаду якого нибудь села Золотоношського повіту, в котрім я родився і мову котрого добре розумію. До цих часів я працював учителем 9 років на Київщині, а тепер, як щирий українець, бажаю попрацювати на користь рідного громадянства” [19, 177].

Така самооцінка сільської інтелігенції підкріплювалася ставленням (іноді доволі критичним) щодо неї з боку інших верств. Наприклад, людей, які здобували освіту ще за часів Російської імперії, український козак (читай селянин) із Підмосков’я Івженко у квітні 1917 р. охарактеризував так: „Коли на останню батьківську копійку вони получали цю освіту, то забували і батьків, котрі їх вчили, і свій Рідний Край, свою Україну святую, та ще й сміялись над тим, хто, на їхній погляд, зостався мужиком, та не хотів цуратись своєї мови та всього свого рідного, бо думали, що забувши свою мову та інше рідне, вони стануть панством. Правда вони знали й руську і німецьку, та ще й інші мови, а своєї не знали, та й знати не хотіли, бо не потрібна вона їм була і соромились говорити на своїй рідній мові, та не тільки соромились говорити, але й вчити цю мову соромились... Чи не вони ж перші, оті освічені відщепенці, повинні стати на сторожі святих Українських ідеалів?” [20, 97-97 зв.]. Отже, можна зробити висновок, що впродовж епохи ринкових трансформацій в українському суспільстві (в тому числі серед селянства) склалося враження про інтелігента як про людину, що повинна стояти в авангарді людського прогресу. Мабуть, саме тому провідна роль інтелігенції в революційних подіях 1917–1920-х рр. сприймалася сучасниками як явище очевидне і тривіальне (хоча, варто визнати, що в ті часи були й інші суспільні оцінки діяльності інтелігенції).

Отже, сільська інтелігенція Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст., незважаючи на часом складні умови, в яких їй доводилося працювати, через власне професійне самоствердження і активну суспільну позицію зробила достатньо вагомий внесок у формування соціально-політичних, культурних та економічних підвалин модерної української нації. Почасти складне соціальне становище та ізольованість від міської, а часом і від „хліборобської” цивілізації, не зупинили її представників на шляху до вироблення власного соціально-політичного ідеалу, усвідомлення своєї суспільної ролі. Починаючи з рубежу XIX–XX ст., сільська інтелігенція все частіше виступала модератором і транслятором суспільних ідеалів та політичних вимог українського селянства, знайомила

з ними інші верстви, апелювала до офіційних органів, що в умовах загальної неграмотності представників традиційного суспільства мало надзвичайно важливе значення.

Пріоритетним напрямом подальших досліджень із порушеної проблеми може бути предметніший розгляд соціально-побутового становища сільської інтелігенції.

1. Лисяк-Рудницький І. *Виродження та відродження інтелігенції // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2 т. – К., 1994. – Т. 2.*
2. Кравченко Б. *Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. – К., 1997.*
3. Касьянов Г. *Українська інтелігенція на рубежі ХІХ–ХХ століть: соціально-політичний портрет. – К., 1993.*
4. Фареній І. *Православне духовенство в кооперативному русі початку ХХ ст. // Православ'я – наука – суспільство: Проблеми взаємодії: Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції / За ред. В.В. Масненка. – Черкаси, 2004.*
5. Фареній І. *Педагогічна інтелігенція в кооперативному русі початку ХХ ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2004. – Вип. 8.*
6. Фареній І. *Земські агрономи та селянська кооперація на початку ХХ ст. // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – 2005. – Вип. 66.*
7. Присяжнюк Ю. *Ментальні особливості соціальної активності українських хліборобів (60-90 рр. ХІХ ст.) // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – 1999. – Вип. 12.*
8. Присяжнюк Ю. *Вплив ментальності українського селянства на рівень його освіченості у другій половині ХІХ ст. // Історія України. – 2000. – № 3.*
9. Присяжнюк Ю. *До проблеми ролі селянства в збереженні національної ідентичності українців (ХІХ – початок ХХ ст.) // Український селянин. – 2000. – № 1.*
10. Присяжнюк Ю. *Українське селянство ХІХ–ХХ ст.: еволюція, ментальність традиціоналізм. – Черкаси, 2002.*
11. Присяжнюк Ю. *Історико-ментальні чинники формування релігійного ідеалу українського селянства Наддніпрянської України в середині – другій половині ХІХ ст. // Православ'я – наука – суспільство: Проблеми взаємодії: Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції / За ред. В.В. Масненка. – Черкаси, 2004.*
12. Драч О. *Навчальний процес у початкових школах України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – 2000. – Вип. 21.*
13. Драч О. *Православна церква і організація шкільної справи в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) // Православ'я – наука – суспільство: Проблеми взаємодії: Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції / За ред. В.В. Масненка. – Черкаси, 2004.*
14. Турченко Г. *Соціальний потенціал українського державотворення напередодні першої світової війни / Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2002. – Вип. ХІV.*
15. Рудницький С. *Галичина та Соборна Україна // Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? – Л., 1994.*
16. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 30.*
17. Грушевський М. *Спомини // Київ. – 1989. – № 8.*
18. ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 8.
19. *Державний архів Черкаської області. – Ф. 476. – Оп. 2. – Спр. 128.*
20. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 1076. – Оп. 3. – Спр. 14.*

Л.М. Кривошеєва

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ КУРСИ ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ТАБОРАХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ

З початком Першої світової війни, в серпні 1914 р., у Львові було засновано Головну Українську Раду (ГУР) – міжпартійний блок за участю радикальної соціал-демократичної та національно-демократичної партій. Одночасно зі створенням ГУР, за ініціативою Д. Донцова, В. Дорошенка, О. Скоропис-Йолтуховського, М. Меленевського та інших у Львові постав Союз визволення України (СВУ). 5 жовтня 1914 р. його друкований орган, що видавався у Відні, – „Вістник СВУ” – надрукував політичну програму організації. Вона передбачала створення самостійної Української держави з конституційною монархією, демократичним устроєм, свободою для всіх національностей та самостійною українською церквою. Для досягнення цієї мети Союз вважав за доцільне співробітництво з Німеччиною та Австро-Угорщиною.

Оскільки на території цих держав у таборах військовополонених опинилися десятки тисяч українців, СВУ приступила до проведення національно-просвітницької роботи серед них. Для поліпшення умов знаходження полонених і просвітньої роботи СВУ отримала дозвіл на організацію окремих таборів для українців Російської імперії. Таким чином, на кінець 1914 р. були організовані українські табори в Австро-Угорщині – Фрайштадт, в Німеччині – Раштат, Зальцведель та Вецляр. Одночасно у них утримувалося до ста тисяч вихідців із українських земель.

Для проведення культурно-просвітньої роботи серед них керівники СВУ запросили фахівців – наддніпрянських політемігрантів, галицьких та буковинських інтелігентів, а також освічених полонених. Кінцеву мету подібної роботи вони вбачали у формуванні серед співвітчизників національної свідомості, щоб після повернення до дому вони включилися у визвольний рух.

Питання організації сільськогосподарської освіти в таборах військовополонених українців часів Першої світової війни ще не знайшло належного висвітлення. Сучасна наукова література тільки згадує про проведення подібної роботи в таборах, але лише у зв'язку з висвітленням політичної діяльності СВУ [1]. Мета цієї статті полягає у тому, щоб дослідити різноманітні аспекти, пов'язані з функціонуванням сільськогосподарських курсів у таборах військовополонених як складової частини культурно-просвітньої роботи СВУ. Об'єкт вивчення – табори військовополонених українців під час Першої світової війни, предмет – діяльність сільськогосподарських курсів.

Відбір українців у табори німецьке та австрійське командування проводило за двома ознаками: територіальною – звідки людину мобілізували до армії, етнічною – чи визнає вона своє українське походження. Таким чином, у таборах опинилися полонені різних національностей, більшість яких становили українці – селяни.

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. в аграрному секторі України з'явилися нові форми